

Från text till bild:

Från Homo Sapiens till Homo Zapiens

Information har alltid varit viktigt. Under 1900-talet har medias betydelse ökat snabbt. Dess kanaler till människorna är idag oändliga. Men har vi verkligen blivit klokare?

FÖR ER SOM RESER till Helsingfors, och vem åker inte gärna till Nordens Europahuvudstad, vill jag denna vinter rekommendera ett besök på Moderna Muséet, "Kiasma". Det ligger helt centralt, alldeles bredvid huvudpoststationen, och är ett par snäpp intressantare än den nya motsvarigheten i Stockholm.

Ett huvudtema i den nu pågående installationen är upplösningen av det fasta förhållandet mellan medier och människor. Som besökare ser Du kamerorna och TV-skärmarna, dessa skärmar som har en sådan magnetisk dragningskraft på det mänskliga ögat att man – som Hans-Magnus Enzensberger konstaterar i essän Nollmediet – kan sätta ett litet barn framför en flimrande testbild och få det att glo fascinerat. Men kamerorna ser också Dig. I en slags oändlig regress – en spegeleffekt – skapar kameror, skärmar, människor nya världar där ingen riktigt vet vem som är "sändare" och "mottagare".

SOM ALLTID ÄR FILM OCKSÅ KÄNSLIG för djup dramatik. Låt mig nämna tre aktuella filmer, som alla säger något på samma tema som i Helsingfors.

I Sean Penns *The Game* vet huvudpersonen Michael Douglas ännu i slutscenen inte om det han då upplever är "verkligt" eller blott "virtuellt". Filmen går ut på att både huvudpersonen och åskådaren tränger igenom skikt efter skikt som de uppfattar som "verklighet", med "fast mark under fötterna", men som visar sig "bara" vara spelvärldar vilka konstruerats med hjälp av datorer för att ge en illusion av verklighet.

I *Wag the Dog* fixar presidentens medierådgivare som

bekant ett krig för att elva dagar före valet avleda uppmärksamheten från en sexskandal i Vita Huset. Men ingen behöver föra kriget "på riktigt". "Vi ordnar det optiskt", som den från Hollywood inlånade demonproducenten Dustin Hoffman uttrycker saken. Den nyhetsdramaturgiska berättarstrukturen är given. Även redaktören har vid det här laget blivit regissör. Uppgiften är att hitta på ramberättelserna och bygga upp dramatiken. Modern teknik gör lätt det som saknas av "verklighet". Den inhyrda albanska flickan, som genom att fly från en by med sin katt i famnen ska väcka "human touch" inför amerikansk TV-publik, springer i själva verket med en chipspåse i famnen. Hoffman: "De lägger in kattungen optiskt efteråt". "Lägg in byn bakom henne." "Ta fram Anne Frank-sirenerna." "Det här använde de i Schwarzeneggers senaste." Rådgivarna tror nästan på resultatet själva, ty vad är verklighet numera? "Naturligtvis pågår det ett krig. Jag ser det ju på TV?" säger presidentkonsulten Robert DeNiro.

DEN TREDJE FILMEN ÄR *Truman show*. Truman, spelad av Jim Carrey, har redan som baby utvalts för att vara huvudperson i ett TV-program, direktsänt dygnet runt. Ämnet är "ett liv" och tittarna runt om Amerika kan på skärm följa allt vad Truman gör. Hans liv formas under en jättekupa, där till och med solen, havet och staden är ateljéskapelser. Och ända fram i vuxen ålder tar Truman själv för givet att det han erfar är den "verkliga" världen.

Truman show påminner om att människan präglas av vad hon erfar med sina sinnen. Vad är det som säger att den värld vi andra tror är "riktig" är den enda giltiga.

"I Wag the Dog fixar presidentens medie-rådgivare som bekant ett krig för att elva dagar före valet avleda uppmärksamheten från en sexskandal i Vita Huset. Men ingen behöver föra kriget "på riktigt".
"Vi ordnar det optiskt", som den från Hollywood inlånade demonproducenten Dustin Hoffman uttrycker saken."

Kanske ingår vi, på samma sätt som Truman, i något större sammanhang där hela jorden bara är en cell. Den som enbart möter vissa förhållanden, vissa typer av människor, vissa slags normer och verklighetsbilder – hur ska den kunna förmå sig att tolka "verkligheten" i andra kategorier än de han upplevt och präglats av?

HUR HAR MEKANISMERNA för att förstå verkligheten förändrats under 1900-talet? Det bästa som har skrivits i ämnet är fortfarande Gudmund Hernes uppsats "Det medievridde samfund" (i boken *Forhandlingsökonomi og blandingsadministrasjon*, Universitetsforlaget 1978). Hernes påminner om de präglade förhållandena i den gamla byn (som inte är äldre än att många av oss minns den; den fanns för min del i långa stycken ännu på 50-talet). Hernes visar att fyra förhållanden utmärkte upplärningen i att förstå världen i denna äldre miljö:

1. Erfarenheterna byggde på direkt deltagande. Ungdomar fick se konsekvenserna av sina egna handlingar i ett arbetssammanhang där de vuxna var med. "Det var ett kort och enkelt samband mellan nödvändigheten av att skaffa sig en utkomst och arbetsoperationer som måste till för att göra det."

2. Växten i erfarenheter skedde gradvis, från familj, via grannar till lokalsamhället. Kunskapen växte i ungefär samma takt som individens förmåga att bemästra omgivningen.

3. Inslaget av vikarierande erfarenhet var litet. Det man "fick nys om" förekom för det mesta i någons erfarenhet i miljön. Inslaget av nyheter utifrån var tunt, och huvuddelen av det man hörde kom i flera steg – "det spurtes". Brottet mellan direkt erfarenhet och vikarierande erfarenhet blev även på det sättet litet.

4. Ändringstakten i den vikarierande erfarenheten var långsam, eftersom det mesta av den sorten baserades på läsning. Läsning är en sen process för de flesta och därtill fanns det ganska lite att läsa.

Skolan, familjen och lokalsamhället hade stark inverkan på de ungas värderingar, inte så mycket på grund av det som sades utan på grund av det som uteslöts – "de virkelighetsoppfatningar som ble exkludert".

Hernes sammanfattar denna uppväxtmiljö för de unga i tre punkter:

a) Den var handlingsrik eftersom man lärde sig prak-

tiskt vad man kunde göra i det verkliga livet som var av betydelse för försörjningen.

b) Den var informationsfattig.

c) Den var värdeselektiv, eftersom få yttre krafter, utanför byn, vände sig till de unga och konkurrerade om deras uppmärksamhet eller lojalitet.

Dessa tre förhållanden har under loppet av 1900-talet vänts till sin motsats:

– Uppväxtvärlden har blivit handlingsfattig (unga är uteslutna allt längre från det verkliga yrkeslivet och från insatser som är "på riktigt"). Upplärningen sker genom en skola utan praktiska uppgifter. Norsk läsövning: "Det er forskjell på å vite at årsveksten vil øke gjennom kjemisk binding av fosfor og nitrogen, og å iaktta virkningen av gjødsel en selv har spredd."

– Världen har blivit informationsrik. Brottet mellan egen erfarenhet och förmedlad erfarenhet har ökat drastiskt och mest för de unga, eftersom deras praktiska erfarenhet har försvagats samtidigt som medierna exploderat i omfång.

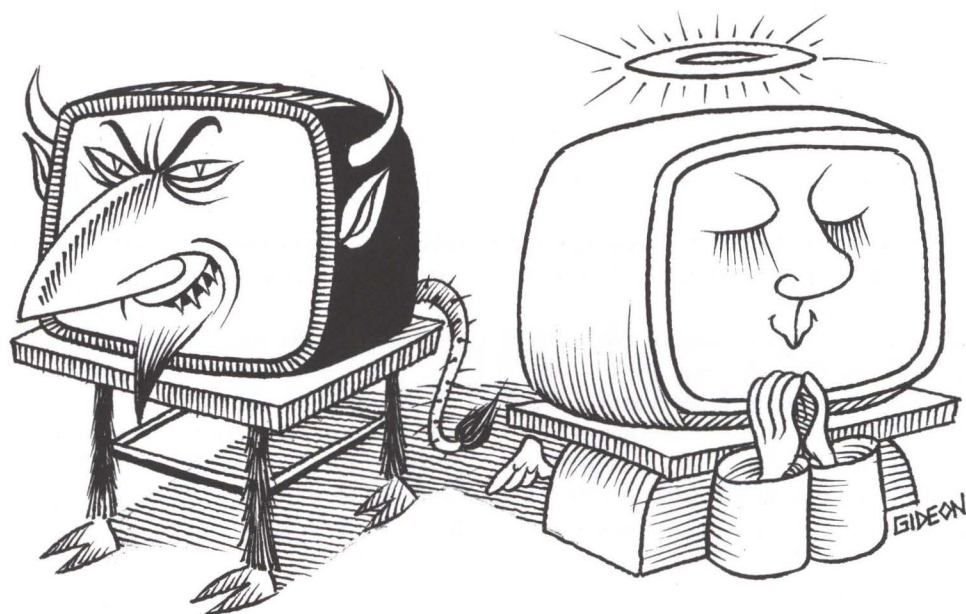
– Information är numera värdepluralistisk. "Foreldre eller lokalsamfund har ikke kontroll over de impulser deres barn skal møte, eller over de verdimeslige utfordringer de selv konfronteres med." "Det er få ting en lærer kan fortelle som icke barn har hørt for – og hørt bedre fortalt."

Hernes sammanfattar förändringen: "Nå er de unges nærmiljø fattig på handling, rikt på informasjon og motsetningsfylt når det gjelder verdier."

Redan dessa iakttagelser borde leda till en fundamental diskussion om hur vi organiserar de ungas inskolning i livet. Är det höjden av förnuft att alla i en årskull ska sitta i skolbänk tills de är 19 år? Är skolan som form bäst för all kunskapsöverföring, även snickarlärlingens och den blivande kockens? Kan kombinationen av att ha fått så mycket information om vuxenlivet, men ändå vara så fjärran från att på allvar få delta i det, vara en huvudförklaring till den tristess och oansvarighetskultur som utmärker en del tonårskulturer idag?

MEDIEPROFESSORN KENT ASP och andra forskare i samhälls- och medievvetenskap har i Gudmund Hernes efterföljd konstaterat att det finns olika sätt att få den kunskap och den information som gör det möjligt att försöka tolka världen:

– Egenkommunikation. Att förstå med hjälp av vad man själv erfarit.

– Personkommunikation. Att förstå och kunna ta ställning med hjälp av personer vars kunskande, omdöme och värderingar man litat på.

– Den intellektuella vägen. Bokläsning, kort uttryckt.

– Massmedier.

Vad som har hänt under loppet av 1900-talet är dels att den relativa betydelsen av massmedier har växt i förhållande till de andra kanalerna, dels att stora förändringar har skett inom massmedierna.

Egenkommunikationen som grund för att förstå samhällsfrågor har försvagats genom arbetsuppsplittringen och genom att samhället har blivit mycket mer komplext. Bonden visste att sådd måste föregå skörd och att naturen inte alltid går att styra med mänsklig vilja. Men vad lär sig bankomatsamhällets människa om samband och existentiella villkor?

Personkommunikationens roll har försvagats genom sammanbrottet för folkrörelser, söndagsskola och politiska partier. Ingen tycks längre ha förtroende för någon, och allt färre är själva förtroendemän.

Den intellektuella vägen har troligen försvagats under de allra senaste åren, framförallt genom att den hårda konkurrensen om tid har minskat utrymmet för att läsa tjocka och djupa böcker. Andelen män som uppger att de aldrig har läst en bok under de senaste tolv månaderna har mellan 1983 och 1996 ökat från 28 procent till 35 procent bland LO-medlemmar, från 11 till 20 procent bland TCO-medlemmar och från 2 till 9 procent bland Saco-medlemmar.

Massmedierna har fått en förstärkt roll genom de andra kanalernas försvagning och sin egen expansion (inte minst över dygnets timmar). Men inom mediavärlden har samtidigt tre stora förändringar skett:

a) Vi har gått från text till bild, med radion som mellanstation. TV-dominansen är ett mycket nyare fenomen

än vad vi normalt tänker på. Rapport kom först 1970, mängden reklamkanaler och frukost-TV först på 1990-talet, vid århundradets avslutning.

MEDIET ÄR BUDSKAPET, skrev Marshall McLuhan. Det var inte en cynism. Innebörden var att olika mediala former i sig ger olika kunskapsarter. Ett och samma budskap får olika innebörd om det förmedlas i text, i tal eller i TV-bilder. Tryckta medier befördrar rationalitet i vårt sätt att tänka, menade McLuhan, eftersom hjärnan tvingas att behandla information i sekvenser, orsak/verkan, före/efter. Bildmediet befördrar däremot emotionalitet, eftersom hjärnan tvingas behandla information mer omedelbart och i helheter där informationens logiska ordning inte är ett viktigt inslag i tänkandet.

Herbert Söderström har uttryckt något liknande när han refererat studier av den relativa vikten hos de faktorer som gör intryck när man ser en person i en nyhets-sändning i TV: 63 procent mimik och plastik, 30 procent tonfall, 7 procent verbalt innehåll. Vad händer när vi som dominerande medieform i ett samhälle går från ett medium dominerat av innehåll (tidningen), över ett medium starkt utmärkt av tonfall (radion) till ett medium präglad av mimik och plastik (televisionen)? Ingen vet ännu, men det ligger nära till hands att tro att den typ av abstrakta tanke-kategorier som är en viktig del av texten, och som konstituerar förklaringsdjup och principiellt tänkande, faller tillbaka till förmån för mer av person- och känslotänkande och hastiga opinionsvindar.

b) Den journalistiska egenföreställningen har förändrats. Grovt uttryckt har vi gått från en föreställning om journalisten som rapportör och folkbildare till "journalismens" uppfattning av journalisten som "avslöjare". "Journalismen" är en egen världsåskådning, av mycket enkelt slag men med stark övertygelsekraft inom kåren. Världen består av tre stora aktörsgrupper: folket, eliten och journalisterna. Journalisternas roll är att avslöja för

folket att det är bedraget av eliten. Journalismen, särskilt när den använder TV:s emotionella kraft, sår misstro ("a climate of suspicion" för att citera den amerikanske statsvetaren Thomas E Patterson) utan att ge förklaringsdjup. Den är på så sätt populistisk. Och när den inte bidrar till intellektuell förståelse kommer populismen som journalistisk form lätt att främja populismen som politiskt program, även när journalisterna inte hade det som avsikt.

c) En dramatisk volymexpansion har lett till budskapsinflation. Alltfler sänder budskap utan att människors förmåga att ta emot budskap har ökat. Vår hjärna är densamma som tidigare. Dygnet består fortfarande av 24 timmar. Sömn, näring, kärlek och andra basala behov tar fortfarande sin tid. Följden blir ett växande uppmärksamhetsunderskott; alltfler av de utsända budskapen finner inte mottagare eller möter sänkt uppmärksamhet. I denna ökande konkurrens om uppmärksamhet tillgriper alltfler aktörer – inte bara medier utan även företag, reklambyråer, organisationer och myndigheter – nya dramaturgiska grepp, i syfte att övertrumfa de andra budskapen och lyckas tränga sig igenom larmet.

ETT UTSLAG FÖR DETTA I MEDIERNA är den stora och växande rädslan för "tråkigheten"; människor måste hela tiden "underhållas" med något nytt för att inte tappa intresse (även Rapports nyhetssändningar gick av detta skäl ner från 30 till 13 sekunder i sammanhängande tale-tid hos intervjuoffer mellan år 1984 och år 1994 och från 14 till 3,4 sekunder i tid mellan bildväxlingarna, kommande rockvideon nära). En kamp uppstår också om att ta sig in i medierna, ungefär som motsvarande kamp mellan varor om hyllmetrarna i dagligvaruhandeln. Massmediernas kriterier för intag förvandlas därmed till andra aktörers kriterier för utbud. Detta fenomen har under slutet av 1900-talet skapat vad som brukar kallas "det medievidna samhället". Innebörden är att medie-logiken har gått från att vara ett av många element i samhället till att bli den helt dominerande handlingslogiken; dess logik och tänkesätt har blivit präglade för alla viktiga aktörer.

Beskrivningen låter kanske familjär vid det här laget, måhända rentav lite föråldrad. Vi har hört den under några år nu. Men i ett sekelperspektiv blir det lättare att förstå att vi ännu inte har sett de fulla effekterna. Utöver att bildmediets dominans är av sent datum har två andra mycket starka fördröjningsfaktorer verkat:

1. Det tar lång tid innan ett nytt medium utvecklar sin särart. Det går att se ett tidsmönster i hur nya medier brukas av dem som fyller dem med innehåll (utvecklat i en uppsats för Nerikes Allehandas jubileumsskrift 1993).

a) Först används de efter förebild från föregående

medium: radioprogrammen gjordes som tidningsartiklar, de första TV-programmen som talradio.

b) Efter några år frigör sig det nya mediet och söker utveckla sina egna egenskaper, dock med betydande tröghet så länge det sker inom ramen för en och samma redaktion (TV 1 på 60-talet, Dagens Eko på 70-talet, DNet på 90-talet).

c) I ett tredje steg kommer helt nya redaktioner, som fria från traditionen bryter fram och drastiskt omskar användningen. Rapport är ett exempel på detta från 70-talet, nya radiokanaler samt TV4 på 90-talet. Vad förebådar det nya användningssättet, mediets eget naturliga, för Internet?

d) I ett fjärde stadium kopierar gamla redaktioner den typ av journalistik som har utvecklats av de nya. Rapport blev till exempel stilbildande, även i viss mån för en tidning som DN. Först de allra senaste åren börjar vi se den typ av "infotainment" som bygger på TV-mediets komparativa särart av puls och emotionalitet, frigjord från andra journalistiska traditioner och förebilder.

2. Det tar lång tid innan generationsvanor bryts. Robert Putnam visade detta i sin uppmärksammade uppsats om hur televisionen bidragit till att försvaga det civila samhällets Amerika. Först kring 1990 fanns det en majoritet av vuxna amerikaner som hade växt upp med TV. Först vid millennieskiftet 1999/2000 finns denna majoritet i Sverige.

FÖR ATT TA ETT JORDNÄRA EXEMPEL ur min egen bakgrund (jag var 11 år när jag första gången såg en TV-apparat och är nu 50): I samband med nykterhetslogen IOGT:s 100-årsjubiléum i somras hemma i en skogsby i Norra Värmland gick jag igenom 1940- och 1950-talets protokollsböcker för godtemplarungdomen. De gav förbluffande läsning, även om jag kunde återkalla i minnet att den hade verklighetstäckning. I en by på 700 invånare totalt var 120 medlemmar i SGU, i praktiken alla ungdomar. Dessa ungdomar stod för en enorm aktivitet: amatörteater, konstcirklar, naturstudier, parkverksamhet, kurser av alla möjliga slag, cykelutflykter och läger, etcetera. Alkohol förekom inte, TV fanns inte på kvällarna, kommunen hade en halvtidsanställd och förväntades inte ge några bidrag till någonting. Ungdomarna fick lov att ta sitt liv och sitt umgänge i egna händer. Och det gjorde de, med en förmåga och ansvarighet som står i skarp kontrast till dagens förlängda barnslighets-, gnäll- och tristessklimat. Detta var levande svensk verklighet så sent som på 50-talet, före TV:n, välfärdsstaten och kommunsammanslagningarna. Därför har det gått ganska lätt nu på 90-talet i mina hembygder att åter skapa byalag, röja upp och skapa ett vitalt kulturliv, när man väl genomskådat att staten var en bluff. Det kulturella minnet lever, ungefär som i Polen efter

”Personkommunikationens roll har försvagats genom sammanbrottet för folkrörelser, söndagsskola och politiska partier. Ingen tycks längre ha förtroende för någon, och allt färre är själva förtroendemän.”

kommunismen till skillnad från i Ryssland efter kommunismen.

På medieområdet är generationseffekten allra tydligast ifråga om radiolyssnande; i åldersgruppen 30–39 år lyssnar dagligen 4 procent på P1, i åldersgruppen 60–75 år 26 procent. Men den finns även ifråga om tidningsläsning. Här vet vi dock ännu inte hur mycket som har samband med försenad hushållsbildning på grund av arbetslöshet med mera.

Sverige bärs alltså av generationer som har växt upp med söndagsskola, dagstidning, kunniga och engagerade lärare, riksradio (minns ni Gunnel Lindes deckarklubb och Francis Durbridges radiodeckare; starka upplevelser genom att radion som medium lät dem bearbetas i mottagarens egen fantasi, till skillnad från televisionen som medium), och som minns mycket av det gamla samhällets fattigdom.

Vi vet ännu inte vad som händer när samhället i stället domineras av generationer som har växt upp utan våra präglade erfarenheter och minnen. Vad händer till exempel i arbetslivet när ingen längre kan acceptera hierarki, att någon är chef? Vad sker när nästan ingen kan stava? Vad händer när få minns det samhälle som föregick det materiella överflödets och därmed saknar inte bara relief till värderingen av ekonomi utan också drivkraft för att arbeta hårt? Vad sker när de starka normer vi har växt upp med ersätts av generation X:s totala illusionsfrihet? Sådana konservativa frågor kan jag själv ställa mig, utifrån näraliggande dagliga erfarenheter. Men kommande generationer bär förstås andra präglade erfarenheter, har också större frimodighet och social kompetens för det nya rörliga fixarsamhället. Likväl: vad är det idag som reproducerar värden, om allt det som reproducerade vår generations värden (som en bra skola och tidningsläsning) skulle vara borta?

ETT SAMHÄLLE HAR INGET SLUT. När man har gått för långt i en riktning tenderar detta att föda motkrafter som är svåra att bedöma i nuet. Och en ny teknik som såg ut på ett visst sätt i födelsemomentet kommer, enligt all historisk erfarenhet, att få användningar och sociala konsekvenser som blir helt annorlunda än vad de flesta från början tror. Vill man söka positiva tecken inför sekelskiftet skulle jag vilja peka på tre:

1. Journalistiken. Den inre självkritiken har tagit fart, delvis under mottot ”public journalism”. När mediasamhället har blivit så starkt som det är, uppstår en växande medvetenhet om att man inte bara kan fortsätta

att blåsa på misstron utan att själv ta något ansvar för vad som händer med vår demokrati. Den nya journalistiken, med dess nödvändiga distansering från en tidigare ofta naiv tro på makten, har på ett nytt sätt skärpt kontroll och ansvarsutkrävande i Sverige. Medierna behöver samtidigt idag tillföra mer av element som bidrar till att bygga den goda demokratin och medborgarkulturen. På Dagens Nyheter har den unge stockholmss-reportern Petter Beckman tagit initiativ till en serie seminarier och nätdiskussioner med starkt genomslag även på det praktiska arbetet.

EN KÄRN PUNKT I DET NYA TÄNKANDET är att det inte räcker att attackera och avslöja, att beskriva medborgarna som ”offer” och alla beslutsfattare som ”skurkar”. Redaktionerna bör ha en aktiv strävan både att spegla människors normala liv och att ge medborgarna del av politikens beslutsunderlag, redovisa även målkonflikter och allt det komplexa i stället för att bibringa allmänheten en falsk föreställning om politikens beslutssituation och beslutsutrymme.

2. Publiken. Ett tillräckligt kulturellt minne har visat sig finnas kvar från folkrörelse-Sverige för att det inte skulle bli framgångsrikt för kvällstidningarna att förfalla till ren skandaljournalistik, för TV att förvandla nyhetsprogram till rockvideos eller för DN att ge ut Avisen (trots att samma annonsprodukt fungerar i Köpenhamn). Publikreaktionen har i alla dessa fall, och några liknande, tvingat till återtåg. Och, ännu mer glädjande, ungdomar visar sig alltså ha som stark norm inför framtiden att läsa morgontidning (medan kvällstidningen och TV är starkt mistrodda).

I den nya generation X finns ett drag som kan visa sig bli viktigt för framtiden, nämligen en starkt uppövd förmåga att genomskåda det falska och det falskt insmickrande (därav ”den ironiska generationen”); den har sett tillräckligt mycket reklam i TV för att känsligt uppfatta när den utsätts för försök till påverkan som inte är äkta). Att stå för något genuint och samhällligt betydelsefullt av värden, däribland en verklig övertygelse, blir snarast viktigare för trovärdigheten, inte minst för en tidning, inför en generation av skeptiker.

Detta genomskådande av det falska och manipulativa skulle aktivt kunna främjas genom undervisning. Janerik Larsson har, i en skrift för Ohlin-institutet, för svensk publik introducerat det amerikanska begreppet ”Media literacy”. Detta är en viktig insats. Ty trots vad jag nyss beskrev som hoppfullt om ungdomarna lever bild-

illusionen stark hos svenska folket i gemen. De flesta tenderar tro att det de ser i TV är sant, eftersom de själva kan se bilderna. Hur bilder kan manipuleras och impressioner medvetet skapas, i synnerhet numera, förstår de inte.

Seija Ridell visar i en färsk doktorsavhandling i informationsvetenskap vid Tammerfors universitet att tittarna som regel uppfattar verkligheten som given och opåverkbar. "Övertygelsen om nyheternas objektiva natur har sin grund i tittarnas okunnighet om det journalistiska, retoriska och tekniska kunnande som krävs vid nyhetsförmedling." Ridell rekommenderar "rikliga doser av mediakunskap och en skärpning av medborgarnas förmåga att genomskåda illusionen". Detta borde gå att åstadkomma på ett praktiskt plan, i skolan, i tidningen, i ABE, i utbildnings-TV.

3. Tekniken. Positivt sedd återskapar Internet tidningen på skärm, och gör televisionens dominans i våra liv till en historisk parentes. Internet bygger liksom tidningen på text och kräver att användaren själv är aktivt tänkande och handlande.

VART INTERNET FÖR VET ännu ingen. Min tro utifrån erfarenheterna så här långt är att vår föreställning om Internet som ett massmedium är felaktig, bygger på en falsk analogi med introduktionen av radio och senare TV. Internet får säkert fantastiska följder, men mest i andra avseenden än massmediets. Dess största sociala effekt är förmodligen e-posten och dess uttraderande av såväl fördröjningstid som geografiska gränser när det gäller närkontakt mellan människor. Därefter kommer den professionella användningen i olika sammanhang, vilket kräver användare som vet vad de söker (något som i sin tur förutsätter läsning!). Slutligen den elektroniska handeln, inklusive egenkontroll över bankkonton och dylikt.

Inga av dessa funktioner rubbar tidningen som massmedium. Däremot kan en del intäktskällor möjligen försvagas för tidningarna, eller i vart fall priser tryckas ner i den gratiskultur som Internet utvecklar. Och så skärps möjligen konkurrensen om tid; dock finns gott om tid att ta från TV-tittandet (ingen vill rimligen vakna med dataskärm till morgonkaffet).

Det fält där jag är pessimist, utifrån klassiska demokratiföreställningar, gäller fragmenteringen. Jag har svårt att se hur vi framöver skulle kunna ha något som liknar verkligt gemensamma offentliga torg, även om vi försöker (inte minst från en tidning som DN, som har en tradition av att nå i lika mån till alla sociala grupper). Tendenserna till fragmentering är mycket starka. Människor tar i växande grad del av olika information via olika kanaler beroende på var de bor, vilken klass de tillhör, var de har sitt etniska ursprung men också beroende på var de har sina intressen och sina åsikter. Som Johannes Åman påpekat har Internet som en effekt att varje gal-

ning lätt kan hitta en grupp av andra som delar hans verklighetssyn. Och så tenderar de att bygga en egen värld, där de förstärker varandras komplex och konspirationer och slipper besväras av motperspektiv. Politiska veganer är ett exempel, rasister ett annat.

DEN STARKT FRIHETSLIBERALE kan säga att detta väl är ett utmärkt uttryck för det nya samhällets valfrihet och människors växande oberoende av staten. Och visst finns det ett sådant element, som kan vara värdefullt inte minst i en traditionellt så homogen statskultur som den svenska. Men demokratin är trots allt ett system för kollektiva beslutsprocesser. I ett misstrosamhälle med starka individualister är färre människor än tidigare beredda att överlämna beslut till förtroendemän, bara i kraft av att de har förtroende för beslutsfattarna. Därför behöver viktiga beslut, som nu frågan om EMU-medlemskap, mer än förr förankras hos medborgarna.

Detta är inte en enkel fråga om beslutsformer eller om förhållandet mellan "massa" och "elit". Det handlar i stor utsträckning om goda processer för kunskapsbildning. Man kan i komplicerade frågor inte tala om "opinion" utan att samtidigt beakta hur medborgarna får del av det relevanta beslutsunderlaget. Hur klarar vi det utan gemensamma medborgerliga arenor?

En annan oro gäller den upplösning av förhållandet mellan verklighet och medierad verklighet som vi ser idag, och som jag lyfte fram som inledning på denna artikel. Den franske sociologen Jean Baudrillard skrev om det här redan 1983 och gav det beteckningen "hyperrealitet". Baudrillard beskriver det som "försvinnandet av referenten", det finns inte längre något som speglingen refererar till i en "verklig" värld skild från mediet självt. "Det är sant för jag har sett det på TV." Föreställningen om verkligheten är i sig en verklighet. Massmedierna inte bara skildrar, de ingriper, skapar och förändrar innebörden av skeenden och beteenden, förskjuter prismor, snickrar tolkningsramar.

Detta fält blir en stor fråga för 2000-talets samhällsdiskussion. Många av oss kommer att inför överflödet av virtuella bilder och hyperrealiteter, av dimensioner som kan skalas av likt löken utan att någonsin kärnan framträder, känna behov av att återknyta till en äkta sinnlighet: ekens livsrytm, smekningens påtaglighet, hjärtats rytm och syrets mättnad under löprundan, yxans hugg när jag klyver björken, tomatplantans växt under omvårdnad, tonens underbara drill från tvärflojten, vattnets porl under skogspromenaden, leendet att utväxla med en medmänniska, det nära samtalets ton, tidningens prassel, bokens sinnlighet.

Hans Bergström (hans.bergstrom@dn.se) är chefredaktör på Dagens Nyheter.